

NOBANK KREDIT TASHKILOTLARINING MOLIVAVIY XIZMATLARI SIFATINI OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Raimov Xurshid Muxtorovich,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Email: raimovxurshid870@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE QUALITY OF FINANCIAL SERVICES OF NON-BANK CREDIT INSTITUTIONS

Raimov Khurshid Mukhtorovich,

Independent researcher at Tashkent State University of Economics

Email: raimovxurshid870@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

JEL Classification: E51, E59

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda nobank kredit tashkilotlarining moliyaviy xizmatlari sifatini oshirishning zarurligi va funksional elementlarining nazariy asoslarini takomillashtirish hamda uni rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotimizda nobank kredit tashkilotlarining moliyaviy xizmatlari sifatini oshirish yo'llari yuzasidan fikr-mulohazalar bayon etilgan. Xususan, bugungi kunda iqtisodiyotni rivojlantirish moliya bozorisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bunda milliy moliya bozorining asosiy elementini tijorat banklari tashkil qilmoqda, ammo nobank kredit tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish va moliya bozorining muhim elementlaridan birga aylantirish istiqbollariidagi mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha muallif yondashuvlari va takliflari keltirilgan.

Abstract. This article provides feedback on the need to improve the quality of financial services of non-bank credit institutions in our country and on ways to improve the quality of financial services of non-bank credit institutions in our national economy by improving the theoretical foundations of their functional elements and

their development. In particular, the development of the economy today is unthinkable without the financial market. At the same time, commercial banks are the main element of the national financial market, but the existing problems in the prospects for the development of non-bank credit organizations and their joint transformation from the most important elements of the financial market, as well as author's approaches and proposals to overcome them are presented.

Калим сўзлар: nobank kredit tashkilotlari, mikromoliyalashtirish, nobank kredit tashkilotlari xizmatlari, marja, kredit, depozit, foizli, foizsiz daromad va xarajatlar, litsenziya.

Keywords: non-bank credit organizations, microfinance, services of non-bank credit organizations, margin, loan, deposit, interest, interest-free income and expenses, license.

Kirish. Mamlakatimizda «Yuridik va jismoniy shaxslarni umumiy kreditlash hajmida nobank kredit tashkilotlari ulushini 2020-yilda 0,35 foizdan 2025-yilga kelib 4 foizgacha oshirish» [1] borasida vazifalar

belgilab berilgan. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda nobank kredit tashkilotlari sirasiga kiruvchi mikromoliya tashkilotlari va lombardlarning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan qarashlarni o'rganishga zaruriyat yaratmoqda. Shuningdek, nobank kredit tashkilotlarining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorliklarini belgilovchi ko'rsatkichlar tizimini aniqlashga, ular orqali nobank kredit tashkilotlarining aholi farovonligini oshirishdagi o'rnini o'rganishga hamda mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillarni jadallashtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Nobank kredit tashkilotlari tijorat banklaridan farqli ravishda bank litsenziyasiga ega emaslar, lekin ular kredit va moliyaviy xizmatlarni ham ko'rsatadilar. Nobank kredit tashkilotlarining banklardan asosiy farqi shundaki, birinchisida bank litsenziyalari yo'q. Bu shuni anglatadiki, ular mijozlardan depozitlarni qabul qila olmaydi. Nobank kredit tashkilotlari ko'pincha o'z faoliyatini jismoniy va yuridik shaxslarga kreditlar berishga qaratilgan. Ular iste'mol, ipoteka, kichik va o'rta biznes va boshqalar kabi muayyan turdagi kreditlarga ixtisoslashgan bo'lishi mumkin.

Nobank kredit tashkilotlari, odatda, asosan kredit berishga qaratilgan cheklangan miqdordagi moliyaviy xizmatlarni taqdim etadilar. Ular omonat hisobvaraqlari, hisobvaraqlarni tekshirish va hokazo kabi to'liq bank xizmatlarini taqdim etmaydi. ankdan tashqari kredit tashkilotlari ko'pincha mijozlarning kredit kuchi va zaif kredit sharoitida mijozlarga kredit berish bo'yicha ko'proq moslashuvchan bo'lishi mumkin. Kredit berishning yuqori xavfi tufayli, bankdan tashqari kreditorlar tijorat banklariga qaraganda yuqori foiz stavkalari bilan ishlaydilar. Ular, shuningdek, kredit ballari past yoki garovi bo'lmagan qarz

oluvchilarga yaxshi shartlarni taklif qilishlari mumkin.

Bankdan tashqari kreditorlar ko'pincha tijorat banklariga qaraganda kamroq qat'iy tartibga solish va nazoratga ega. Biroq, ular kredit faoliyatini tartibga soluvchi qoidalar va qonunlarga ham rioya qilishni kutishadi. Bank litsenziyasi bilan bog'liq cheklovlarning kamayishi tufayli bankdan tashqari kredit bozori yanada raqobatbardosh shaklda bo'ladi.

Material va metod. Nobank kredit tashkilotlarining moliyaviy xizmatlari sifatini oshirish va uning faoliyati bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar qilingan, kitoblar yozilgan va ta'riflar berilgan. Xususan, so'nggi yillarda nobank kredit tashkilotlarining nazariy va amaliy masalalari xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilayotgan dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda.

Bu borada amerikalik iqtisodchi olim Douglas W. Diamond moliya va bank ishi sohasidagi muhim tadqiqotlar muallifi bo'lib, uning ishi nobank kredit institutlari va ularning moliya tizimidagi roli haqida qimmatli ilmiy ma'lumotlar beradi. Jumladan, bankdan tashqari kredit tashkilotlari qanday faoliyat ko'rsatayotgani, ular qanday xizmatlar ko'rsatayotgani va qanday xavf-xatarlarga duch kelishi mumkinligini hamda nobank kredit tashkilotlari faoliyati bilan bog'liq tizimli risklarni o'rganib chiqqan [2].

Taniqli frantsuz iqtisodchisi Jan-Charlz Rochening tadqiqotlari nobank kredit tashkilotlarini tartibga solishning roli va samaradorligini tahlil qilish hamda moliyaviy nazorat masalalari va muvofiqlik choralarini ko'rib chiqqan [3].

Amerikalik iqtisodchi Duglas Arnold nobank kredit tashkilotlarining moliya tizimidagi o'rni va ularning iqtisodiyotga ta'sirini o'rgangan. Duglas Arnold bank bo'lmagan kreditorlar kichik biznes va kam ta'minlangan uy xo'jaliklari uchun kredit

olish imkoniyatini qanday oshirishini tushunish uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazgan. U ushbu tashkilotlar aholining an'anaviy banklardan foydalanish imkoniyati bo'lmagan qatlamlariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda muhim rol o'ynashini aniqlagan. Shuningdek, nobank kredit institutlarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganib, shunday xulosaga keldiki, bunday tashkilotlarning rivojlanishi korxonalarining kredit olish imkoniyatini oshirishga, kichik biznesning jadal rivojlanishiga yordam beradi. Duglas Arnold nobank kredit tashkilotlarini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishga faol yordam berdi. Ularning faoliyatini davlat qo'llab-quvvatlashi, bu sohaning yuksalishi uchun sharoit yaratishi kerak, deb hisobladi. Shuningdek, u yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tavakkalchilik va firibgarlikning oldini olish uchun nobank kredit tashkilotlarini tartibga solish va nazorat qilish muhimligini ta'kidladi. Umuman olganda, Duglas Arnoldning tadqiqotlari nobank kredit institutlarining moliya tizimidagi o'rni haqida tushunchani kengaytirishga va ularning rivojlanishining iqtisodiy o'sishdagi ahamiyati haqida xabardorlikni oshirishga yordam bergan [4].

Richard Scott Beyker - Stenford universitetining iqtisod professori, u bankdan nobank kredit tashkilotlarining xatti-harakatlari, ularning raqobatbardoshligi va kredit bozorida roli bo'yicha tadqiqot olib borgan. Richard Skott Beyker bankdan tashqari kredit tashkilotlari faoliyatiga turlicha yondashadi. U ushbu tashkilotlar an'anaviy banklar tomonidan qaytarilishi mumkin bo'lganlarga kredit olish imkoniyatini berish orqali zamonaviy iqtisodiyotda muhim rol o'ynashini tan oladi.

Beyker iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish va moliya tizimining barqarorligini ta'minlash uchun bank bo'lmagan kreditorlarni yanada ko'proq tartibga solishga chaqiradi. Bundan tashqari,

an'anaviy banklar tomonidan ushbu xizmatlardan bosh tortganlar uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanishning muqobil variantlarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Beyker, shuningdek, bankdan tashqari kredit tashkilotlari bilan bog'liq bo'lgan yuqori foizli qarz olish muammosiga ham e'tibor qaratadi. U iste'molchilarni ushbu muassasalar tomonidan suiiste'mol qilishdan himoya qilish uchun foiz stavkalari va kredit shartlari bo'yicha qat'iy qoidalarni taklif qiladi [5].

Marlo Butcher - London Iqtisodiyot maktabining moliyaviy iqtisod professori bo'lib, u bankdan tashqari kredit tashkilotlarini modellashtirish va ularning moliya tizimidagi rolini o'rgangan [6]. Butcher nobank kredit tashkilotlari faoliyati bilan bog'liq ma'lum risklar mavjudligini ham tan oladi. Xususan, u ba'zilar yuqori foiz stavkalari va yashirin to'lovlarni taklif qilishi mumkinligini ta'kidlaydi, bu esa qarz oluvchilar uchun moliyaviy muammolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun u iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish uchun bunday tashkilotlarni to'g'ri tartibga solish va nazorat qilishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi ushbu maqolani tayyorlashda me'yoriy-huquqiy xujjatlar, foydalanilgan adabiyotlar va internet ma'lumotlari rasmiyligi, undagi iqtisodchi olimlarning mavzuga oid ilmiy-nazariy qarashlarining qiyosiy va tanqidiy tahlil qilingan. Mavzuni o'rganish davomida umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda tizimli tahlil, umumlashtirish, abstrakt-mantiqiy fikrlash, statistik usullaridan foydalanilgan.

Natijalar. Nobank kredit tashkilotlari tashkiliy-huquqiy shakli va ixtisoslashuviga ko'ra turli xil bo'lishi mumkin. Quyida nobank kredit tashkilotlari turlariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Kredit uyushmalari: Bular o'z a'zolariga kreditlar va depozitlar kabi

moliyaviy xizmatlar ko'rsatish uchun tuzilgan kooperativ tashkilotlardir. Kredit uyushmasining a'zolari uning egalari bo'lib, tashkilotni boshqarishda ishtirok etadilar.

Mikromoliya tashkilotlari: Bular kichik tadbirkorlar va kam ta'minlangan guruhlariga kichik qarz kapitali va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini beruvchi tashkilotlardir. Ular odatda mintaqaviy yoki mahalliy darajada ishlaydi.

Investitsiya kompaniyalari: Bular mijozlarning pul mablag'larini qimmatli qog'ozlar, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy vositalarga investitsiya qiluvchi tashkilotlardir. Shuningdek, ular boyligni boshqarish, moliyaviy maslahat va boshqa investitsiya xizmatlarini taklif qilishlari mumkin.

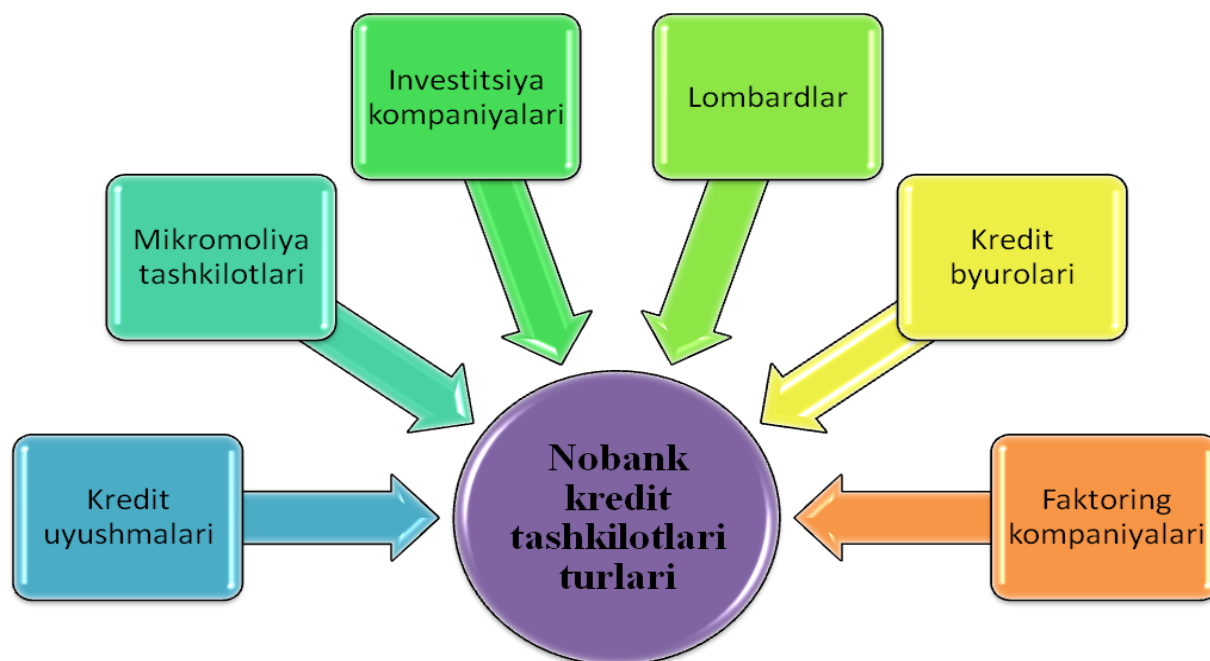
Lombardlar: Bu zargarlik buyumlari, elektronika yoki avtomashinalar kabi qimmatbaho buyumlarga qarz beruvchi tashkilotlardir. Qarz oluvchi o'z mulkini

garov sifatida qoldirib, kredit summasini oladi.

Kredit byurolari: Bular jismoniy shaxslar va korxonalarining kredit tarixi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdigan va saqlaydigan tashkilotlardir. Ular ushbu ma'lumotni kreditorlarga kredit qarorlarini qabul qilishlari uchun taqdim etadilar.

Faktoring kompaniyalari: Bu korxonalardan debitorlik qarzlarni chegirmali narxda sotib olib, keyin ularni undiruvchi tashkilotlardir. Ushbu xizmat kompaniyalarga o'z tovarlari yoki xizmatlari uchun mijozlardan to'lovni kutmasdan darhol pul olishga yordam beradi.

Kredit iste'mol kooperativlari: bu o'z a'zolariga tovar va xizmatlar sotib olish uchun kredit beradigan kooperativ tashkilotlardir. Ular o'zaro yordam va hamkorlik tamoyili asosida ishlaydi. Bu turli mamlakatlarda mavjud bo'lgan nobank kredit tashkilotlarining ayrim turlari. Ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, huquqiy maqomga va tartibga solishga ega.

1 – rasm. Nobank kredit tashkilotlari tashkiliy shakli va ixtisoslashuviga ko‘ra turlari¹

¹ Muallif ishlanmasi

Nobank kredit tashkilotlari kapitalining yetarliligini baholash, ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, kapital yetarliligining haqiqiy darajasini tahlil qilishga asoslanadi.

Nobank kredit tashkilotlari turli mikromoliyaviy xizmatlarni taqdim etadilar, jumladan:

- mikro kreditlar: bular kichik yoki mikrobiznesning faoliyatini rivojlantirish va kengaytirish uchun beriladigan kichik miqdordagi pul mablag'laridir;

- mikro depozitlar: bu mijozlar o'z jamg'armalarini saqlab qolish va ko'paytirish maqsadida bankdan tashqari kredit muassasasida ochishlari mumkin bo'lgan omonatdir;

- mikrosug'urta: bu bankdan tashqari kredit tashkilotlari tomonidan taklif etilayotgan sug'urta turi bo'lib, mijozlarga o'z mol-mulki, salomatligi yoki hayotini

xavf-xatarlardan himoya qilish imkonini beradi;

- pul o'tkazmalari: ba'zi nobank kredit tashkilotlari bank hisob raqamini ochmasdan, mamlakat ichida yoki xalqaro miqyosda pul o'tkazish xizmatlarini ko'rsatadi;

- moliyaviy maslahat: bu xizmat mijozlarga moliyaviy rejalashtirish, qarzlarni boshqarish, investitsiyalar va shaxsiy yoki biznes moliyasining boshqa jihatlari bo'yicha maslahat va ko'rsatmalar berishni o'z ichiga oladi;

- boshqa xizmatlar: ayrim nobank kredit tashkilotlari tadbirkorlarni o'qitish, treninglar va seminarlar tashkil etish, biznes rejalar va strategiyalarni ishlab chiqish bo'yicha ham xizmatlar ko'rsatishi mumkin.

1 - jadval

Nobank kredit tashkilotlarining afzallik va kamchilik tomonlari²

№	Afzallik tomonlari	№	Kamchilik tomonlari
1.	Moliya va kreditning tizimining muqobil manbalari	1.	Tartibga solinmagan, nazoratsiz faoliyat
2.	Mijozlar bilan bevosita aloqa, vositachilarni yo'q qilish	2.	Shaffof bo'lmagan operatsiyalar
3.	Investorlar uchun yuqori daromad	3.	Moliyaviy tizim va iqtisodiyot uchun tizimli xavflar mavjudligi
4.	Moliya tizimining likvidligi		

² Muallif ishlanmasi

Yuqorida keltirilgan jadvalga qo'shimcha ravishda nobank kredit tashkilotlari afzalliklariga quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

- ko'proq moslashuvchan kreditlash shartlari: nobank kredit tashkilotlari ko'pincha past foiz stavkalari, garov yoki kafolatsiz kredit olish imkoniyati va noqulay kredit tarixiga ega bo'lgan qarz oluvchilar bilan ishlashga ko'proq tayyorlik kabi moslashuvchan kreditlash shartlarini taklif qiladilar;

- murojaatlarni tez ko'rib chiqish: murojaatlarni ko'rib chiqish va kredit berish to'g'risida qaror qabul qilish uzoq vaqt talab qiladigan banklardan farqli o'laroq, nobank kredit tashkilotlari tez qaror qabul qilib, bir necha soat yoki kun ichida pul mablag'larini berishlari mumkin;

- qulaylik: bankdan tashqari kreditorlar, ayniqsa, bankka kirish imkoniga ega bo'lmagan yoki muayyan moliyalashtirish ehtiyojlariga ega bo'lgan mijozlar uchun qulayroq va qulayroq bo'lishi mumkin.

Nobank kredit tashkilotlarining kamchiliklari:

- yuqori foiz stavkalari: Bankdan tashqari kreditorlar ko'pincha banklarga qaraganda yuqori foiz stavkalarini taklif qilishadi, ayniqsa kredit ballari past yoki noan'anaviy daromad manbalari bo'lgan qarz oluvchilar uchun;

- firibgarlik va adolatsiz amaliyotlar xavfi: Banklardan farqli o'laroq, bankdan tashqari kreditorlar firibgarlik va yashirin to'lovlar, oshirilgan foiz stavkalari yoki kredit shartlarini noto'g'ri ko'rsatish kabi adolatsiz amaliyotlar xavfiga ko'proq moyil bo'lishi mumkin;

- kreditlar hajmi va turlari bo'yicha cheklovlar: Ba'zi nobank kredit tashkilotlari o'zlari beradigan kreditlarning hajmi va turlari bo'yicha cheklovlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ular faqat ma'lum

hajmdagi iste'mol yoki korporativ kreditlarni berishga ixtisoslashgan bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Fikrimizcha barcha turdagi nobank kredit tashkilotlari o'ziga xos mijozlarga xizmat ko'rsatishga qaratilgan. Kredit berishni ma'lum darajada soddalashtirish nobank kredit tashkilotlariga har xil turdagi tadbirkorlar uchun qo'shimcha jozibadorlikni berishi kerak. Lekin asosiysi, bularning barchasi milliy qonunchilik tomonidan yaratilgan tegishli huquqiy tomonlariga e'tibor qaratishlari zarur.

Nobank kredit tashkilotlari iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi, chunki ular kichik va o'rta biznes sub'ektlari, shuningdek, an'anaviy bank tizimlaridan chetda qolishi mumkin bo'lgan aholiga moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Ushbu tashkilotlar kreditlashning turli turlarini, jumladan, iste'mol kreditlari, mikrokreditlar va kichik biznes kreditlarini taklif qilishadi. Ular odatda moslashuvchan kredit shartlariga va qarz oluvchilarga nisbatan kamroq talablarga ega bo'lib, ko'proq odamlarga moliyalashtirishdan foydalanishga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, bankdan tashqari kreditorlar ko'pincha ma'lum iqtisodiy tarmoqlar yoki iste'molchilar guruhlari bo'yicha ixtisoslashgan bo'lib, bu ularga o'z mijozlarining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va ko'proq mos xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi. Ushbu tashkilotlar kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va maslahatlar berish orqali mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va tadbirkorlikni rivojlantirishda ham o'z hissasini qo'shishi mumkin.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi farmoni
2. DW Diamond. Monitoring and reputation: The choice between bank loans and directly placed debt - Journal of political Economy, 1991 y.
3. Роше Ж. А. Н. Ш. Почему так много банковских кризисов? //Проблемы теории и практики управления. – 2005. – №. 2. – С. 27-31.
4. Arnold D. "Небанковские кредитные организatsii: особенности создания и деятельности" Общество и право. – 2014. – №. 1 (47). – С. 304-305.
5. Competition in the markets of non-bank financial services / Ed. by . Richard Scott Baker. – M., 2002.
6. Banks and non-bank credit organizations and their operations / Ed. by Marlo Butcher. – M.: UNI-TY. – 2008.